

QATAG‘ON QURBONLARI

Rahmonova Zilola Saydullayevna

Andijon viloyati Buloqboshi tuman 1-son politexnikumi tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning 20–50-yillarida O‘zbekiston hududida amalga oshirilgan qatag‘on siyosati, uning mohiyati va oqibatlari, milliy ziyolilar, davlat va jamoat arboblari, din vakillari hamda oddiy fuqarolarning siyosiy ta‘qibga uchrashi masalalari yoritiladi. Qatag‘on yillarida xalqning ma‘naviy va ilmiy salohiyatiga katta zarar yetkazilgani, ko‘plab insonlarning asossiz ravishda “xalq dushmani”, “aksilinqilobchi” va boshqa siyosiy ayblovlar bilan jazolangani tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqillik yillarida qatag‘on qurbonlarining nomlarini tiklash, tarixiy haqiqatni qaror toptirish va yosh avlodda milliy xotirani shakllantirish borasida amalga oshirilgan ishlarning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: qatag‘on, tarix, xotira, jadidlar, ziyolilar, mustabidlik, millat, istiqlol, adolat.

Kirish

Har bir xalqning tarixida uning kelajagiga chuqur ta‘sir ko‘rsatgan murakkab va fojeali davrlar mavjud. O‘zbekiston tarixida XX asrning 20–50-yillari ana shunday og‘ir davrlardan biri hisoblanadi. Bu davrda sobiq Sovet Ittifoqida shakllangan totalitar boshqaruv tizimi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘naviy hayotning barcha sohalarini qattiq nazorat ostiga oldi. O‘zbekiston hududida ham ushbu siyosatning eng ayanchli ko‘rinishlaridan biri ommaviy qatag‘onlar shaklida namoyon bo‘ldi. Qatag‘on siyosati natijasida xalqning eng faol, bilimli va vatanparvar vakillari ta‘qib qilindi. Ayniqsa, milliy o‘zlikni anglash, ma‘rifat, ilm-fan, madaniyat va taraqqiyot g‘oyalarini ilgari surgan ziyolilar totalitar tuzum uchun xavf sifatida baholandi. Ularning ko‘pchiligi turli siyosiy ayblovlar bilan qamoqqa olindi, surgun qilindi yoki o‘lim jazosiga hukm qilindi. Natijada o‘zbek xalqining ilmiy, madaniy va ma‘naviy taraqqiyotida katta uzilish yuzaga keldi.

Qatag‘on qurbonlari masalasi faqat tarixiy voqealarni eslash bilan cheklanmaydi. Bu mavzu adolat, inson huquqi, milliy xotira va tarixiy haqiqat bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish, ularning nomlarini tiklash hamda kelajak avlodga yetkazish muhim vazifalardan biridir.

Asosiy qism

Qatag‘on siyosatining shakllanishi va uning mohiyati. O‘zbekistonda qatag‘on siyosatining ildizlari sovet hokimiyatining dastlabki yillariga borib taqaladi. Yangi siyosiy tuzum o‘z hokimiyatini mustahkamlash jarayonida unga nisbatan mustaqil fikr bildiruvchi yoki muqobil qarashlarga ega bo‘lgan shaxslarni nazorat qilish va yo‘q qilishga intildi. Ayniqsa, milliy mustaqillik va taraqqiyot

g'oyalari ilgari surgan jadid ziyolilarining faoliyati hukmron siyosiy tizim tomonidan shubha ostiga olindi.

O'zbek jadidchilik harakati vakillari xalqni savodli qilish, zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish, milliy matbuotni shakllantirish, ilm-fan va madaniyatni yuksaltirishga katta hissa qo'shgan edilar. Ular jamiyatni jaholatdan chiqarish va taraqqiyotga olib chiqishni maqsad qilganlar. Biroq totalitar siyosiy tizimning kuchayishi bilan ularning faoliyati "millatchilik", "aksilinqilobchilik" va "sovet hokimiyatiga qarshi faoliyat" sifatida talqin qilina boshladi. 1930-yillarga kelib siyosiy qatag'onlar yanada keng ko'lam oldi. Ayniqsa, 1937–1938-yillar ommaviy qatag'onlarning eng dahshatli davri bo'ldi. Turli soha vakillari — davlat arboblari, olimlar, yozuvchilar, shoirlar, o'qituvchilar, harbiy xizmatchilar, din vakillari va oddiy fuqarolar ham siyosiy ayblovlar bilan ta'qib qilindi. Ko'plab ishlar tergovning qonuniy tamoyillariga zid ravishda olib borildi, ayblanuvchilardan majburan "iqrorlik" olinishi hollari uchradi. Qatag'on siyosatining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, insonning real faoliyatidan ko'ra uning qarashlari, kelib chiqishi yoki muayyan shaxslar bilan aloqadorligi ham ayblov uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Biror kishining "ishonchsiz" deb topilishi uning o'zi bilan birga oila a'zolari va yaqinlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Qatag'on qurbonlari — milliy ziyolilar fojeasi. Qatag'on yillarida o'zbek xalqining ko'plab atoqli ziyolilari siyosiy ta'qibga uchradi. Ular orasida Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Abdurauf Fitrat kabi adabiyot va ma'rifat namoyandalari alohida o'rin tutadi. Ushbu ijodkorlar o'z asarlarida xalqning ma'naviy uyg'onishi, milliy o'zlikni anglash, ilm-ma'rifat va taraqqiyot masalalarini ilgari surgan edilar. Abdulla Qodiriy o'zbek romanchiligining asoschilaridan biri sifatida xalqimiz tarixida chuqur iz qoldirdi. Uning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" asarlari o'zbek adabiyotining yuksak namunalaridan hisoblanadi. Yozuvchining asarlarida jamiyat hayoti, inson taqdiri, ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlik masalalari chuqur yoritilgan. Biroq u ham totalitar siyosiy tizimning qatag'oniga uchrab, fojiali tarzda hayotdan ko'z yumdi. Cho'lpon ham o'zbek adabiyoti va milliy tafakkurining rivojiga katta hissa qo'shgan ijodkorlardan biridir. Uning she'rlari, nasriy va publitsistik asarlarida inson erkinligi, milliy uyg'onish va ma'rifat g'oyalari kuchli ifodalangan. Uning ijodiy merosi uzoq vaqt davomida cheklangan bo'lsa-da, mustaqillik davrida adibning nomi va asarlari qayta tiklandi. Abdurauf Fitrat esa jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, olim, yozuvchi, dramaturg va jamoat arbobi sifatida tanilgan. U milliy ta'lim, til, adabiyot, madaniyat va davlat taraqqiyoti masalalariga katta e'tibor qaratgan. Fitratning ilmiy va ijodiy merosi xalqimizning ma'naviy taraqqiyoti tarixida muhim o'rin egallaydi.

Qatag'on qurbonlari faqat taniqli adib va olimlardan iborat bo'lmagan. Minglab o'qituvchilar, shifokorlar, muhandislar, davlat xizmatchilari, harbiylar,

diniy ulamolar, dehqonlar va ishchilar ham siyosiy ta'qiblarning qurboniga aylangan. Shu sababli qatag'on tarixini faqat ayrim mashhur shaxslar taqdiri orqali emas, balki butun jamiyat boshidan kechirgan fojea sifatida baholash lozim.

Qatag'on qurbonlari O'zbekistonning siyosiy hayotiga emas, balki uning ilmiy, madaniy va ma'naviy rivojiga ham katta zarar yetkazdi. Jamiyatning eng faol qatlamlari qo'rqitilgani sababli erkin fikrlash imkoniyatlari keskin cheklangan. Odamlar o'z fikrini ochiq bildirishdan, mavjud siyosatni tanqid qilishdan yoki mustaqil tashabbus ko'rsatishdan qo'rqadigan muhit shakllandi. Ayniqsa, milliy ziyolilarning yo'q qilinishi xalqning tabiiy intellektual rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ilm-fan va madaniyatning turli sohalarida yetishib kelayotgan mutaxassislarning faoliyati to'xtatildi. Adabiyot va san'atda mafkuraviy nazorat kuchaydi. Tarixni xolis o'rganish imkoniyatlari cheklanib, ko'plab tarixiy voqealar bir tomonlama talqin qilindi.

Qatag'on siyosatining yana bir og'ir oqibati — qo'rquv va ishonchsizlik muhitining shakllanishi edi. Insonlar nafaqat davlat organlaridan, balki o'z atrofidagi kishilardan ham ehtiyot bo'lib qolgan. Ba'zan biror kishining yozgan xati, aytgan gapi yoki kim bilandir bo'lgan munosabati uning ta'qib qilinishiga sabab bo'lishi mumkin edi. Bunday muhit jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, qatag'onlar ko'plab oilalarning taqdirini o'zgartirdi. Otasi yoki yaqin qarindoshi "xalq dushmani" deb e'lon qilingan oilalar jamiyatda turli cheklovlarga duch kelgan. Ayrim oilalar o'z yaqinining taqdirini uzoq yillar davomida bilmay yashagan. Bu esa qatag'onning inson hayotidagi fojeasi birgina shaxs bilan cheklanmaganini ko'rsatadi.

Mustaqillik davrida tarixiy haqiqatning tiklanishi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tariximizning ilgari taqiqlangan yoki bir tomonlama talqin qilingan sahifalarini qayta o'rganish uchun imkoniyat yaratildi. Qatag'on qurbonlarining nomlarini tiklash, ularning hayoti va ilmiy-ijodiy merosini o'rganish borasida muhim ishlar amalga oshirildi. Ilgari asarlari taqiqlangan ko'plab yozuvchi va olimlarning ijodiy merosi xalqqa qaytarildi. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat va boshqa ko'plab ma'rifatparvarlarning nomlari tiklandi. Ularning asarlari qayta nashr qilinib, ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manbaga aylandi. Bu jarayon milliy tarix va madaniyatga bo'lgan munosabatning tubdan o'zgarishiga xizmat qildi. Qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish maqsadida Toshkent shahrida "Shahidlar xotirasi" majmuasi tashkil etildi. Ushbu maskan xalqimiz tarixidagi fojeali davrlarni eslatib turuvchi muhim ma'naviy yodgorliklardan biridir. Bu yerda qatag'on qurbonlarining xotirasi yodga olinadi va yosh avlodga tarixiy saboqlarni yetkazishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tarixiy xotiraning tiklanishi jamiyat uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Chunki o'z tarixini bilgan xalq o'zining bugungi taraqqiyot yo'lini ham chuqurroq

anglaydi. Qatag'on qurbonlari hayoti va faoliyatini o'rganish yoshlarni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat, inson huquqlarini qadrlash va adolat tamoyillariga sodiqlik ruhida tarbiyalashga yordam beradi.

Qatag'on qurbonlari xotirasini asrab-avaylash bugungi avlod oldidagi muhim ma'naviy vazifalardan biridir. Yoshlar tarixni faqat sanalar va siyosiy voqealar yig'indisi sifatida emas, balki inson taqdirlari bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida anglashlari zarur. Qatag'on qurbonlarining hayoti bunga yaqqol misol bo'la oladi. Ularning aksariyati xalqning kelajagi uchun xizmat qilgan, ilm-ma'rifat va taraqqiyotni targ'ib qilgan insonlar edi. Ularning taqdirini o'rganish orqali yoshlar erkin fikrlash, bilim olish, Vatanga sadoqat va inson qadr-qimmatini hurmat qilishning ahamiyatini anglaydilar. Tarixiy xotira milliy o'zlikni shakllantirishning muhim omillaridan biridir. O'z tarixidagi og'riqli sahifalarni unutmaslik kelajakda bunday fojealarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun zarur. Shu ma'noda qatag'on qurbonlarini xotirlash faqat o'tmishga murojaat qilish emas, balki kelajak uchun mas'uliyatni anglashdir.

Xulosa

Qatag'on qurbonlari tarixi O'zbekiston xalqining XX asrdagi eng og'ir va fojeali sahifalaridan biridir. Totalitar siyosiy tizim tomonidan amalga oshirilgan ommaviy ta'qiblar natijasida minglab insonlarning hayoti barbod bo'ldi, oilalar parokanda bo'ldi, xalqning ilmiy, madaniy va ma'naviy salohiyatiga katta zarar yetkazildi. Ayniqsa, milliy ziyolilarning qatag'on qilinishi jamiyat taraqqiyotida chuqur iz qoldirdi. Bugungi kunda qatag'on qurbonlarining nomlari va merosini tiklash tarixiy adolatni qaror toptirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ularning hayoti va faoliyatini o'rganish, asarlarini yosh avlodga yetkazish hamda xotirasini abadiylashtirish milliy tariximizga hurmatning ifodasidir. Qatag'on qurbonlarini yod etish orqali biz nafaqat o'tmishdagi fojealarni eslaymiz, balki inson huquqi, erkin fikr, adolat va tinchlikning qadriga yetamiz. Tarixning achchiq saboqlarini unutmaslik jamiyatning ma'naviy immunitetini mustahkamlaydi. Shu bois qatag'on qurbonlari xotirasi xalqimizning milliy xotirasida abadiy saqlanishi va kelajak avlodlarga yetkazilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. — Toshkent: Sharq, 1998.
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. — Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
4. Qosimov B. Jadidchilik. — Toshkent: Milliy ensiklopediya, 2004.

5. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi: yangi tadqiqotlar va qarashlar. — Toshkent: Fan, 2002.
6. Alimova D.A. История как история, история как наука. — Ташкент: Узбекистан, 2009.
7. Fitrat A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
8. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: Sharq, 2004.
9. Cho'lpon. Asarlar. — Toshkent: Akademnashr, 2016.
10. O'zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob: Mustaqil O'zbekiston tarixi. — Toshkent: Sharq, 2000.